

52. Терлецький О. Історія України. – Т. II : Козацька доба / О. Терлецький. – Л., 1924. – 304 с.
53. Томашівський С. Хмельниччина в Галичині та її хиби / С. Томашівський. – Л., 1906. – 64 с.
54. Томашівський С. Київська козаччина 1855 р. / С. Томашівський. – Л., 1902. – 20 с.
55. Томашівський С. Полтавська битва (1709) / С. Томашівський // Просвітні листки. – Л. : Просвіта, 1909. – Ч. 25. – 16 с.
56. Томашівський С. Перший похід Б. Хмельницького в Галичину : два місяці української політики 1648 р. / С. Томашівський. – Л., 1914. – 151 с.
57. Томашівський С. Під колесами історії / С. Томашівський. – Нью-Йорк : Булава, 1962. – 111 с.
58. Томашівський С. Історик, політик, публіцист / С. Томашівський. – Б. м. і р. – 79 с.
59. Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.) / І. Федорів. – Тернопіль, 2001. – 125 с.
60. Хроніка НТШ. – 1905. – Ч. 24. – С. 19.
61. Шашкевич М. Твори / М. Шашкевич. – К. : Дніпро, 1973. – 191 с.

The article is about the creative work of the Ukrainian scientists of Galicia of the 19-th century the first third of the 20-th century in the field of history of the Ukrainian Cossacks. The attention is paid to the investigation of the representatives of "Ruska Trinity" and historians, who worked for the Taras Shevchenko Scientific Society.

Key words: *Galychyna, history of cossacks, "the Ruska Trinity", the Scientific Community named after T. Shevchenko, notes of NTSH.*

УДК 377. 8

ББК 74. 24 (4 Укр) 731.1

Віра Кудлач

ТЛУМАЦЬКА ГІМНАЗІЯ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ (до 100-річчя заснування гімназії в Тлумачі)

У статті розглянуто історію Тлумацької гімназії. Простежено основні періоди гімназійної освіти в контексті суспільно-політичних процесів у Галичині. Висвітлено особливості навчання гімназистів і педагогічної діяльності вчительського колективу.

Ключові слова: *Тлумацька гімназія, гімназист, директор, учитель.*

Початок ХХІ ст. сповнений нових духовних орієнтирів, горизонтів політичного, соціально-економічного розвитку в Україні. Сучасні освітні установи з гідністю приймають виклик нового століття. Особлива роль у процесі відродження належить гімназіям – навчальним закладам нового типу для здібних дітей, що забезпечують науково-теоретичну, загальнокультурну підготовку, задовольняють різнобічні запити молоді особи, суспільства й держави.

Історія одного з найвагоміших освітніх осередків ХХ – початку ХХІ ст. на Тлумаччині, доля багатьох його випускників залишаються досі невивченою сторінкою в історії освіти Галичини. Дослідження історії Тлумацької гімназії, що має власну долю, традиції, послужить основою для відтворення інтелектуального й духовного потенціалу нашого народу, демократизації суспільного життя в Україні.

Першоосною дослідження стали, насамперед, неопубліковані документи Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі – ЦДАІЛ України), Державного архіву Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), матеріали нині діючої історичної секції гімназійного наукового товариства. При написанні історії гімназії використані такі фонди ЦДАІУЛ: ф. 146 ("Галицьке намісництво, м. Львів"), ф. 161 ("Фінансова палата, м. Львів"), ф. 174 ("Екзаменаційна комісія для кандидатів на вчителів середніх шкіл, м. Львів"), ф. 175 ("Державна екзаменаційна комісія для кандидатів на вчителів середніх шкіл, м. Львів"), ф. 178 ("Крайова Шкільна Рада, м. Львів"), ф. 179 ("Кураторія Львівського Шкільного округу, м. Львів"), ф. 639 ("Міністерство віросповідань і освіти, м. Відень"). У матеріалах фондів вищезазначеного

архіву зберігається найбільший пласт джерельної інформації: відомості про заснування гімназії, окремі аспекти її діяльності в перші десятиліття. Усі документи написані польською та німецькою мовами, більшість із них – рукописи. На жаль, нам поки що не вдалося відшукати відомості про першого директора, учителів, що стояли біля витоків новозаснованої гімназії. Разом з тим були безуспішними й спроби віднайти детальнішу інформацію про педагогічних працівників за особовими та пенсійними справами. У фондах ДАІФО виявлено лише чотири одиниці зберігання (справи 1, 2, 3, 4) з історії Тлумацької гімназії ф. 572 (“Державна гімназія у м. Тлумач Тлумацького повіту Станіславського воєводства”).

У ході дослідження зазначеного періоду історії гімназії звернуто увагу на праці авторів, які були безпосередніми учасниками політичних процесів у Тлумачі, навчалися в стінах гімназії, написані “по свіжих слідах”, з урахуванням настроїв тогочасної громадськості. До них належать праця відомого громадсько-політичного діяча І.Макуха “На народній службі. Спогади” [23], спогади колишнього гімназиста, професора Львівського медичного інституту Д.Луцика “Шістдесят років для народного здоров’я: спогади лікаря” [22].

Через обмежену кількість відповідних архівних джерел і матеріалів тогочасної преси, відсутність живих очевидців – колишніх гімназистів, відтворити діяльність гімназії в перші десятиліття вкрай важко. На основі доступного нам матеріалу першочерговим завданням вважалось висвітлення розвитку тих чинників, завдяки яким поширювалася освіта в Галичині, з’ясування умов, що сприяли чи перешкождали розвитку освітньої справи, еволюції гімназійної освіти в контексті суспільно-політичних процесів у краї.

Упродовж XIX ст. ставлення австрійського уряду було лояльним щодо розвитку українства в Галичині, однак монополія влади перебувала в руках поляків, які становили більшість у всіх урядових структурах краю. Поляки намагалися підготувати ґрунт для відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р., із включенням до неї Галичини. Найвідчутніше це проявлялося в освітній сфері. Більшість навчальних закладів у краї були польськими.

Місцеве українське населення, незважаючи на польський спротив, наполегливо й активно домагалось від центральної та місцевої влади створення власних національних освітніх закладів. Однак офіційний Відень не завжди мав можливість і бажання допомагати русинам-українцям, захистити їх від свавілля поляків. Панівна польська верхівка порушувала елементарні права українців і серед них одне з головних конституційних прав громадян – право на освіту [15, с.26].

Реакція після “весни народів” 1848–1849 рр. призвела до відміни в 1856 р. навчання українською мовою в середніх школах. Мовою викладання залишилася німецька. З 1867 р. польська мова стала обов’язковою в усіх школах Галичини. З-поміж середніх навчальних закладів найпрестижнішими були класичні гімназії. Це відповідало загальноєвропейській тенденції, згідно з якою освіта й освіченість нерозривно пов’язувалися з грецькою та латинською мовами. Таке ставлення до вивчення класичних мов зберігалось в кінці XIX – на початку XX ст. Діяла єдина українська гімназія у Львові, де в 1874 р. рідною мовою дозволено викладати лише в молодших класах [21, с.58].

Мета класичних гімназій, відповідно до “Організаційного нарису гімназій і реальних шкіл Австрії”, полягала в тому, щоб “давати вищу загальну (середню) освіту, послуговуючись при цьому, в основному вивченням класичних стародавніх мов (грецької і латинської) та їх літератур і таким чином готувати учнів до університетської науки та до вищих прагнень життєвих” [26, с.41].

Класичні гімназії надавали, головним чином, гуманітарну освіту. Це засвідчує аналіз навчальних планів, у яких понад 35% часу відводилося на вивчення грецької і

латинської мов, а всього на мови (разом з українською, німецькою і польською) перепадало до 65% годин, на предмети математично-природничого циклу – лише 20% годин на тиждень [20, с.42].

Керівництво освітніми справами Галичини перебувало в руках членів Крайової освітянської ради, що складалася переважно з поляків. Їй підпорядковувалися окружні та місцеві шкільні ради. Діяльність нижчих адміністративних ланок не відповідала потребам української національної освіти, оскільки в керівному органі та в освітній політиці в цілому домінували тенденції до тотальної полонізації галицького шкільництва.

Влада неохоче погоджувалася на відкриття українських гімназій. Так, боротьба за Станіславську гімназію тривала п'ять років. І лише під тиском віденського уряду галицьке намісництво дало згоду на створення її з вересня 1905 р. [21, с.60]. У містах Східної Галичини напружену боротьбу за відкриття українських середніх навчальних закладів вела прогресивна місцева громадськість. Ця боротьба привела до відкриття п'яти українських гімназій – у Коломиї, Перемишлі, Тернополі, Станіславі та Львові [20, с.43].

На зламі XIX – XX ст. у Товмацькому повіті проживало 80 023 жителі. Рідною мовою українську визнавали 58 184 особи, польську – 18 266, а німецьку – 3 541. Серед них уміли читати й писати 2 899 осіб (1 880 чоловіків і 107 жінок). Важливою ділянкою просвітницької роботи в Тлумачі та повіті в 1907 р. була діяльність у читальнях “Просвіти” І.Макуха, який разом із Мироном Терлецьким, Гнатом Луциком іздили по селах і засновували читальні. На той час 29 сіл Товмацького повіту мали власні читальні [23, с.150].

Усупереч польській політиці стримування розвитку української освіти, місцеві громадські організації власними засобами намагалися відкривати й утримувати національні освітні заклади [15, с.26]. На початку 1900-х рр. місцева українська інтелігенція плекала надії на створення державної рідномовної гімназії в м. Тлумач. Такі прагнення не були підтримані Крайовою освітянською радою у Львові, яка, згідно із чинним законодавством, мала право встановлювати навчальну програму, призначати шкільних інспекторів і професорів для середніх навчальних закладів, затверджувати підручники [25, с.563].

Члени міської громади м. Тлумач упродовж 1908–1910 рр. неодноразово зверталися до Міністерства освіти і культури у Відні з проханням відкрити українську гімназію в їхньому місті. Звернення переадресовувалися на розгляд Крайової освітянської ради. У результаті було прийнято рішення, “оскільки в Товмачі грамотних русинів небагато, відкрити в місті Тлумачі державну гімназію з польською мовою навчання” [1, арк.16]. Матеріали архівних документів підтверджують відкриття в Тлумачі гімназії з польською мовою навчання. Так, у липні 1910 р. Міністерством освіти у Відні був надісланий документ до Львівської крайової освітянської ради, у якому стверджувалося, що створення в Тлумачі державної гімназії з польською мовою викладання є доречним уже з початку 1910–1911 навчального року [1, арк.16].

Міністерство вважало, що починати навчання слід з першого класу й поступово збільшувати кількість учнів, беручи до уваги те, що в проекті договору міська община зобов'язувалася сплатити членські внески для створення цього закладу. 18 серпня 1910 р. від Крайової освітянської ради вимагалось обов'язкове пояснення відносно сплати членських внесків для спорудження гімназії в Тлумачі [3, арк.21].

На початку першого навчального року не було чітко визначених умов щодо вступу. Тому до гімназії вступали, у першу чергу, хлопчики – випускники народних шкіл, а також ті, хто навчався вдома. Вступникам необхідно було скласти арифметику, польську грамоту та написати диктант. Першими гімназистами стали 38 хлопчиків,

з яких тільки п'ять були українцями: С.Романюк, В.Лукашевич, Ф.Гуменюк, О.Паньків та Я.Лошнів [3, арк.43].

Більшість гімназистів походили з польських та єврейських родин. Навчатися в Тлумацькій гімназії було нелегко: серед навчальних предметів були німецька, латинська та грецька мови, історія, класична література, математика й фізика, велися уроки греко-католицької та римо-католицької релігій, щоденно навчали правил шляхетної поведінки. Шкільне приладдя, зошити, підручники були досить дорогими, тому тільки частина гімназистів могла купувати їх за власний кошт, решта – передавалася з класу в клас. Якщо гімназист отримував незадовільні оцінки, то сплачував так зване “чесне” – по 30 корон щопівріччя, незалежно від соціального стану й національності [4, арк.28].

Після закінчення кожного навчального року гімназисти отримували табелі з підсумковими оцінками. Згідно з табелем успішності учня 1-А класу Арона Камерліна за 1913–1914 навчальний рік, вивчалися такі предмети: релігія, польська, латинська, німецька та русинська мови, історія, географія, математика. Цікаво, що першокласники отримували оцінки ще з каліграфії та гімнастики. У табелі відводилася окрема графа з визначенням кількості пропущених гімназистом днів, у тому числі днів, пропущених через хворобу та без поважних причин. Окремим рядком зазначалося про звільнення учня від оплати [11, арк.1].

Урядовим органом внутрігімназійного життя, що відав виховними й навчальними справами, була Рада педагогічна, яка складалася з директора, усіх учителів-предметників і лікаря. Вона розглядала способи впровадження в життя рішень влади, оцінювала поступ і поведінку гімназистів, розглядала справи прийому й відрахування учнів, шляхи діяльності навчання та виховання [10, арк.19].

Виховували гімназистів педагоги в тісній єдності з батьками та церквою, у поєднанні навчання і позакласної діяльності учнів. У молодших класах основними організаторами були класні опікуни, які давали можливість учням зрозуміти значення громадянської діяльності, проявити свій організаторський хист. У старших класах робота гімназистів була більш самостійною і складнішою, а вчителі вже виконували здебільшого роль консультантів. Атестат про закінчення гімназії давав можливість випускникам продовжувати навчання у вищих навчальних закладах Європи.

Події Першої світової війни, створення легіону УСС засвідчили прагнення українців до захисту національних інтересів. Стрілецьке командування дбало, щоб стрільці, які до війни вчилися в гімназіях, мали змогу продовжувати навчання, складаючи іспити в так званій Стрілецькій (етапній гімназії УСС), що почала діяти 3 червня 1915 р. [18, с.398]. У визначені терміни гімназисти на основі здобутих у Стрілецькій гімназії знань склали екзамени. На жаль, нам не вдалося встановити кількість гімназистів з Тлумача, що навчалися в Стрілецькій гімназії. Однак відомо, що серед гімназистів старших класів були учасники бойових дій у роки війни, що належали до січового стрілецтва. Так стверджують у своїх спогадах колишні учні гімназії М.Мальованчук, Й.Романюк.

Тлумацька гімназія в роки війни час від часу припиняла свою роботу, а площа перед гімназійним будинком була ареною бурхливих політичних подій. Так, у грудні 1918 р. тут відбулося багатотисячне маніфестаційне віче, на якому адвокат І.Макух оголосив про утворення ЗУНР і закликав до формування загонів добровольців для її захисту. Відновлювалася робота в культурно-освітній сфері. У Тлумачі засновано бібліотеку для вчительства, на закупівлю книг і підручників нова влада виділила 2000 корон [14, с.79].

У роки діяльності ЗУНР Українська Національна Рада створила Державний Секретаріат освіти і віросповідань під керівництвом О.Барвінського. Секретаріатом розглядалося широке коло питань для забезпечення нормального функціонування навчальних закладів, підготовки реформи шкільництва, полегшення матеріального стано-

вища вчителів [27, с.143]. 24 лютого 1919 р. Державний Секретаріат освіти видав розпорядження про обов'язкове викладання українською мовою в державних гімназіях, які здійснювали підготовку чиновників середнього рангу для роботи в державних установах. Керівництво навчальних закладів зобов'язувалося це рішення втілити в життя до 15 березня 1919 р. Чимало законодавчих документів уряду було спрямовано на підвищення соціального становища педагогів середніх навчальних закладів, без яких неможливий належний рівень освіти та виховання національно свідомих громадян [18, с.399].

У родинному архіві гімназистки Ірини Рибчин, разом з фотографіями прадіда, дивом збереглася світлина відомого інженера-будівельника краю Тадеуша Мачульського, про якого є обмаль відомостей. Існує припущення, що він був випускником Тлумацької гімназії. Відсутні будь-які дані про нього й у довідникових виданнях. Доцент кафедри архітектури і містобудування університету права ім. Короля Данила Соколовський Зіновій Богданович засвідчив достовірність відомостей про Т.Мачульського. Іменем будівничого нині названа одна з вулиць м. Івано-Франківськ – Костельна, znana раніше як Перова. Відомо, що Т.Мачульський у повоєнні 1919–1920 рр. очолював комісію з будівництва житла, яка оцінювала завдані збитки й визначала розміри відшкодувань. Постає його ще потребує глибшого дослідження.

Після закінчення Першої світової війни й військової поразки ЗУНР західноукраїнські землі опинилися під владою Польщі. В освіті польський уряд щодо українців проводив політику колонізації: закривалися українські школи, українських учителів і директорів замінювали польськими [27, с.32].

На західноукраїнських землях розпочалося поступове впровадження нових програм, які утверджували основи створення єдиної школи. В основу навчально-виховного процесу була покладена польськість – батьківщинознавство. Незважаючи на те, що за умовами Ризького договору 1921 р. польський уряд зобов'язувався особам інших національностей надати право на вільний розвиток мови, культури, виконання релігійних обрядів, право на навчання дітей рідною мовою в початкових класах, для українців таких поступок реально не було [17, с.6].

Першим директором гімназії був Войцех Гжегожевич, про якого не збереглося жодних даних. Відомо, що в 1920 р. змінив місце роботи один із вчителів гімназії Ян Немцов, перейшовши на викладацьку роботу до Тернопільської гімназії [12, арк.2]. Йому на заміну 26 жовтня 1921 р. кураторією було направлено в Тлумацьку гімназію Р.Купрасову на вчительську роботу. Було надіслано листа, у якому підтверджувався високий кваліфікаційний рівень Р.Купрасової [6, арк.17].

У 1920–1921 навчальному році був затверджений склад учителів Тлумацької гімназії. Навчали учнів справді наукові світила: професор Ян Лесняк, професор Станіслав Мендрала – учителі латинської і грецької мов, Ян Крижановський – учитель грецької мови, професор Ян Подчервінський – викладач релігії, професор Максиміліан Розенбаум – учитель німецької мови, доктор філософії Ілля Самюель – учитель історії і географії, Ротер Алойжи – учитель математики, Мар'ян Межвінський, Ян Сандовіч – учителі польської мови, Йозеф Храпкович – учитель біології, Ян Плав'юк – учитель греко-католицької релігії, Михайло Вронський – учитель руської мови. Після здачі на матуру (випускні екзамени) гімназістам відкривався шлях до університетів Кракова, Відня, Праги, бо до Львівського університету українцям вступити було важко [12, арк.6].

Згідно зі звітом про роботу гімназії за 1920–1921 н. р., Тлумацька гімназія налічувала 8 класів одноповерхового будинку, який перебував у її власності. У звіті вказується, що будинок, у якому знаходилася гімназія, не був пристосований до навчання: відсутній гімназійний зал, спортивний майданчик. Однак дирекція і вчителі гімназії докладали всіх зусиль, щоб гімназисти не втрачали інтересу до навчання й

мали високий рівень знань. Педагоги старалися навчити учнів самостійно працювати, а не тільки опановувати матеріал на уроках. Метою гімназії була підготовка учнів до навчання у вищих навчальних закладах [12, арк.4].

У 1921 році була ліквідована Крайова освітянська рада, а на її місці створена Кураторія шкільного округу [9, арк.8], яка відала будівництвом, фінансуванням, організацією та реорганізацією навчальних закладів, а також здійснювала керівництво й контроль за навчальним процесом. Кураторія слідкувала за реалізацією урядових постанов, проводила політику обмеження викладання українською мовою, продовжуючи колонізаційну політику польських властей.

Упродовж 1925–1933 рр. Тлумацькою гімназією керував професор Станіслав Мендрала (1881–1974 рр.), автобіографічні відомості про якого подані в “Енциклопедії бджолярства”. Цікаво, що С.Мендрала в 1902–1906 рр. був викладачем класичної філології Ягеллонського університету. Згодом з невідомих причин переїхав працювати вчителем гімназії в Славську, а з 1914 р. – учитель Тлумацької гімназії. З 1933 р. у житті С.Мендрала відбулися кардинальні зміни. Якщо раніше бджолярство було для викладача хобі, то після переїзду до м. Познань він став дослідником біології бджіл, історії бджолярства, практичного пасічництва, свої праці друкував у польських часописах бджолярства. С.Мендрала був автором книг “Ule polskie. Historia i gospodarka” (1939), “Pszczoly, ich zycie i produkty” (1947), “Pszczelars. Praktyczny podrecznik dla pszczelarzy” [27, с.103–104].

Відомо, що в Тлумацькій гімназії в 1921–1928 рр. навчався прославлений на всю Україну художник Денис-Лев Іванцев, який у 1992 році за вагомих внесок у розвиток світової культури Міжнародним Біографічним Центром (Англія) був визнаний Людиною року. Цікаво, що 100-річний ювілей гімназії збігся зі 100-річчям від дня народження Д.-Л.Іванцева. Художник народився 5 березня 1910 р. у с. Делева на Тлумаччині. У місцевій школі, де навчався, а згодом учителював Денис-Лев Іванцев, до ювілею колишнього земляка відкрито виставку-музей. Нам удалося поспілкуватися із сином Д.-Л.Іванцева – кандидатом історичних наук, професором кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка І.Д.Іванцевим. Ігор Денисович із синівською щирістю розповів про нелегкий творчий шлях батька, історію написання картин, що зберігаються в родинній колекції.

Денис Іванцев згадував, що в гімназії “вчитися було багато, сиділи над тими конспектами при місячному світлі цілими тижнями, але не шкодує – пригодилося у житті” [16]. Після закінчення гімназії він вступив до Австрійської академії мистецтв. У мистецьких творах обґрунтував власний напрям під назвою “статизм”. Публічне визнання прийшло до художника з першою персональною виставкою, облаштованою лише в 1995 р. Роботи талановитого художника неодноразово виставлялися у Львові, інших містах України та світу. Більшість його картин перебуває в колекції родини, яка проживає в Івано-Франківську, багато картин знаходяться в колекціях численних шанувальників його таланту як в Україні, так і за її межами, у тому числі США, Канаді, Англії. Митець працював у різних стилях, що підкреслює його талановитість. Виховання в родині священика, міцні християнські традиції, відкритість до природи й людей, підтримка дружини допомагали в найскрутніші хвилини життя.

На початку 1930-х рр. тлумачани, утративши надію реформувати державну гімназію з польською мовою на українську, намагалися відстояти право дівчат навчатися в стінах гімназії. Так, 25 серпня 1931 р. Гімназійна Рада міста Тлумача направила до Кураторії листа про те, що, ураховуючи інтереси місцевого населення, просить дозволу для навчання дівчат. У ньому стверджувалося: “Гімназія існує 20 років і є єдиним середнім загальним навчальним закладом на території повіту. З огляду на те, що в Тлумачі є більше 200 родин панських працівників і в повіті більше 400 родин державних робітників, загальнодержавний навчальний заклад повинен функціонувати,

як для хлопців, так і для дівчат”. Далі вказувалося, що громада для гімназії безоплатно виділила приміщення, яке було надано їй у власність на невизначений термін. Громада зобов’язувалася власним коштом провести реконструкцію будинку, щоб було місце не тільки для учнів, а й учениць [7, арк.11].

Кураторія надіслала відповідь на прохання відкрити в гімназії навчання для дівчат тільки 10 жовтня 1931 р. У листі містилися обґрунтування, що заперечували навчання дівчат. Указувалося, що в гімназії немає відповідної матеріальної бази. Саме приміщення не відповідало державним стандартам: класні кімнати були малі, погано освітлені, бракувало приміщень для кабінетів і належної бібліотеки тощо. Класи знаходилися в трьох будинках, віддалених один від одного, що ускладнювало навчальний процес. За таких обставин громада була вимушена збудувати окреме приміщення для дівчат [6, арк.9]. З 1932 р. у гімназії навчалися дівчата. У тогочасних архівних матеріалах Тлумацька гімназія вже іменується як неокласична державна гімназія.

Наявні документи з історії гімназії 1930-х рр. дають підстави зробити висновки про кадрові зміни в складі педагогів. Знання гімназістам давали такі викладачі: доктор Леон Маузер – учитель німецької мови, Станіслав Довбек – учитель німецької, латинської і грецької мов, Мар’ян Межвінський, а згодом доктор Михайло Кендзьор – учителі польської мови, Джозеф Фельпрехт – учитель історії, Юліан Маклер – учитель математики і фізики, доктор, о. Ян Плав’юк – учитель греко-католицької релігії. Зберігся лист вищезгаданих учителів, що мали уроки у 8 класі [5, арк.98]. Відомості про інших учителів, які навчали учнів молодших класів, на жаль, не збереглися в архівних документах.

Учні різних національностей, які навчалися в гімназії, не зазнавали утисків з боку дирекції чи учнів гімназії, зберігали за собою право вибору та вільного поведіння. Так, у 1930 р. учень 1-го класу Давид Янга за рішенням педагогічної ради був відратований з гімназії “за зневажання релігії”. Опікуни класу П.Храпкович і П.Фолпрехт були присутні під час розгляду справи. Згідно з протоколом, Давид вів себе на уроках релігії безцеремонно, а під час допиту не зважав на секретаря, зухвало відповів, що знайде інший навчальний заклад, оскільки Тлумацька гімназія не єдина освітня установа. Однак у 1932, 1933 і 1934 рр. батько Давида – Ж.Янга звертався із заявами та проханнями до Львівської кураторії допустити його сина до екзаменів у 2, 3 та 4 клас [4, арк.22–24].

Цікаво, що в листі від коменданта повітової поліції до дирекції гімназії зазначено, що Ж.Янга був організатором повітового Бунду з 1921 р., а в 1922 р. ініціював утворення єврейської організації “Naprzod”. З 1926 р. Ж.Янга навіть заснував єврейську бібліотеку ім. Мадема під опікою Бунду. У домі Янга проходили політичні наради діячів Бунду, засідання відбувалися законно – тільки з дозволу старости. Щоправда, членів КПЗУ не допускали на такі засідання, Ж.Янга та його син не притягувалися до кримінальної відповідальності. Отже, учень Давид Янга продовжував навчатися в гімназії [4, арк.26].

Колишній гімназіст П.Нікосевич у часописі “Zeszyty Tlumackie” серед учителів, які викладали в гімназії, називав професора С.Довбека (викладача класичної філології) надзвичайно сердечним і добрим чоловіком. Про Мар’яна Межвінського, що студіював польську мову, згадував з повагою, оскільки вчитель старався подавати гімназістам обширні відомості з польської мови й літератури. Професор М.Межвінський читав 10 лекцій гімназістам, після чого принципово оцінював їх знання. Так, ті, хто потрапляв до так званого “чорного списку” (через пропуски занять), на добру оцінку не могли розраховувати. Треба було кілька разів здавати вивчений матеріал [29, с.16].

Випускник гімназії 1933 р. Йосип Романюк (колишній житель с. Гончарівка) згадував з особливою шановою викладача історії східних народів Кліма Поліщука (друга Антона Крушельницького), відзначав його як справедливого й знаючого фахівця.

Й.Романюк стверджував, що в гімназії викладали вчителі різних національностей: учитель німецької мови п. Зігбершлях був євреєм за походженням; єврейського походження були професор Айлі – учитель географії, Леон Маузер – відомий мовознавець, який раніше викладав в університетах Німеччини.

За поданою інформацією від дирекції гімназії до кураторії, у 1933 р. у стінах Тлумацької гімназії навчалося 174 учні. З них 45 дітей з “панських родин” платили за навчання 55 зл., усі інші – 110 зл. За рішенням педагогічної ради дев’ять учнів було звільнено від оплати, для трьох із них плата була занадто високою [7, арк.26]. Для кращого розуміння рівня оплати в той час наведемо такі приклади: 60 злотих – ціна половини корови або 1800 яєць [22, с.21].

Відраховувалися з гімназії тільки ті учні, які не могли скласти екзаменів. Це підтверджує у своїх спогадах і Дмитро Луцик: “Шостий клас, найбільш недисциплінований та авантюрний, зайняв перше місце з неуспішності: через незасвоєння програми перевели тільки 20 учнів, які закінчили гімназію в 1933 році” [22, с.20]. Автор розповідав, що впродовж двох років у старших класах гімназії вивчали військову справу. Муштру проводили в парку, а зимою – у фізкультурному залі. “Вчили нас острої стрілянини, – писав колишній гімназист, – у час канікул після сьомого класу проходили триденні наметові заняття, включаючи нічні бої, для здобуття вершин у Карпатах” [22, с.22].

З метою поглиблення знань з того чи іншого предмета в кожній гімназії діяли різноманітні наукові гуртки, у яких панувала атмосфера творчого пошуку, дерзання, пріоритету інтелекту, розвитку мистецьких здібностей підростаючої особистості тощо. Заняття в таких гуртках проводилися без найменшого примусу, а запис здійснювався з урахуванням здібностей, нахилів та індивідуальних особливостей кожного з гуртківців [24, с.122].

Учні Тлумацької гімназії займалися в гімназійному спортивному гуртку “Сокіл”. Багато гімназистів були членами Марійської організації. Марійська дружина була заснована ще в 1912 р. Завданням її було плекати культ Марії – Матері Божої. До обов’язків членів цього гуртка входило дбати за порядок у каплицях, прикрашати їх, допомагати в облаштуванні релігійних свят, прислужувати під час богослужінь. У “Календарі Місіонаря” за 1936 р. поміщена фотографія гімназійних учнів 1935 року, які утворювали католицьку Марійську організацію [19]. Також у гімназії діяв хор, проводилися ігри, прилучали дітей до праці на ділянці [8, арк.17].

Дирекція гімназії кожен навчальний рік повинна була узгоджувати навчальний план з кураторією. Так, в архівних документах зберігся навчальний план за 1936–1937 навчальний рік [6, арк.72].

Випускний 8-й клас у гімназії вважався найвідповідальнішим, оскільки учні здавали державні екзамен – матуру. Головою екзаменаційної комісії був член Львівської кураторії. Оцінки в атестатах випускників погоджувалися Радою вчителів і державною екзаменаційною комісією.

Серед тлумацьких гімназистів були діти з незаможних, малозабезпечених сімей. Тому вони не мали змоги оплачувати за навчання в гімназії. Плата становила 20 злотих відповідно до вказаної в поданих документах кількості маєтків і поля, якими володіли родичі гімназистів. Чимало учнів не могли оплатити повністю за навчання, тому багато з них оплачували тільки по 12 зл. Так, у 1937 р. вісім учнів 8 класу та чотири учні 3 і 7 класів вважалися малозабезпеченими й не могли здійснити оплату за навчання [7, арк.29]. Відомо, що під час директорування в 1937–1939 рр. Ксаверія Булковського гімназистів не відраховували за неоплату за навчання [2, арк.4].

Житель м. Тлумач Михайло Мальованчук (1927 р. н.), який у 1939 р. вступив до 1-го класу гімназії, розповідав, що всі гімназисти – дівчата й хлопці – мали форму темно-синього кольору з голубими лампасами на рукавах, а на штанах – тільки хлопці.

Хлопці-гімназисти гордо носили кашкети зі знаком розгорнутої книги з полум'ям, дівчата – з таким самим знаком берети. М.Мальованчук згадував, що на вступних іспитах до гімназії в 1939 р. було дуже багато не тільки місцевих поляків, а й приїжджих, але ніхто з них так і не вступив до гімназії через погану підготовку. Серед 30 учнів, що вступили до гімназії, дев'ятеро були українцями: із с. Гостів – Карабін і Яцюк, із с. Грушка – Шкроміда (на жаль, імен не пам'ятає); з Тлумача – Мальованчук Михайло й Данилович Євген. Серед них дві дівчини – Запоточна й Халупінка. Хлопці переважно вивчали німецьку мову, а дівчата – французьку.

У зв'язку з приходом радянської влади в 1939 р., гімназія припинила свою діяльність. Після завершення Другої світової війни гімназія так і не була відновлена.

18 березня 1992 р. виконавчий комітет Тлумацької районної ради прийняв рішення про відкриття в Тлумачі гімназії. Районна влада виділила для нового навчального закладу приміщення колишньої дитячої лікарні на вул. Грушевського, 23, яке потрібно було реставрувати, відремонтувати, створити найелементарніші умови для організації навчально-виховного процесу.

1 вересня 1992 р. 218 хлопців і дівчат із міста Тлумача й сіл району стали гімназистами. Першим директором відновленої Тлумацької гімназії в липні 1992 р. був призначений Терпеливець Омелян Васильович. Із серпня 1995 р. директором Тлумацької гімназії є Сова Павло Васильович.

Тлумацька гімназія – середній загальноосвітній заклад II–III ступенів, що забезпечує науково-теоретичну, гуманітарну, загальнокультурну підготовку обдарованих дітей. У 2009–2010 н. р. у гімназії навчалося 268 учнів 1 – 7 класів, з них 34 випускники. Навчально-виховний процес забезпечують 33 педагоги. Серед них 19 вчителів вищої кваліфікаційної категорії, педагогічне звання “старший учитель” здобули вісім наставників, “учитель-методист” – чотири. Метою гімназії є задоволення потреб суспільства й держави в загальній середній освіті, виховання і розвиток обдарованих і здібних дітей в ім'я збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалу України, підготовки їх до навчання у вищих навчальних закладах.

1. ЦДІАЛ України, ф. 146, оп. 25а, спр. 215. Статути товариств, навчальних закладів, організацій в Галичині. – 26 арк.
2. ЦДІАЛ України, ф. 161, оп. 2, спр. 5565. Пенсійна справа Булковського Ксаверія. – 32 арк.
3. ЦДІАЛ України, ф. 178, оп. 3, спр. 391. Звіт про організацію гімназії в Товмачі за 1910–1916 рр. – 53 арк.
4. ЦДІАЛ України, ф. 178, оп. 1, спр. 885. Звіти, протоколи засідань педагогічної ради гімназії в місті Тлумачі. – 57 арк.
5. ЦДІАЛ України, ф. 178, оп. 1, спр. 5111. Звіти, протоколи, листування про відновлення діяльності початкових шкіл, гімназій, семінарій в Галичині 1917–1918. – 105 арк.
6. ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 2265. Списки вчителів, учнів та листування з державною гімназією в м. Товмачі про організацію екзаменаційної комісії на проведення екзаменів на атестат зрілості (1931–1939 рр.). – 74 арк.
7. ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 2266. Звіти державної гімназії в м. Тлумачі про звільнення учнів від оплати за навчання. Списки учнів. 1933–1934 рр. – 30 арк.
8. ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 2267. Список вчителів і розклади занять державної гімназії в м. Товмачі. – 1934–1939 рр. – 18 арк.
9. ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 2268. Листи державної гімназії з повідомлення про призначення, заміщення та ін. персональні питання вчителів 1936–1937 рр. – 12 арк.
10. ЦДІАЛ України, ф. 639, оп. 1, спр. 113. Листування з Крайовою шкільною радою у Львові, дирекцією гімназії в м. Товмачі та ін. про виділення і використання коштів для придбання навчальних посібників і книжок для гімназії. – 22 арк.
11. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 572, оп. 1, спр. 1. Табелі успішності учня I-го А класу Арона Камерліна. – 1 арк.
12. ДАІФО, ф. 572, оп. 1, спр. 2. Звіт про роботу гімназії за 1920/1921 н. р. – 6 арк.
13. ДАІФО, ф. 572, оп. 1, спр. 4. Список вчителів (1927). – 3 арк.
14. Буджак М. По забутих стежках. Художньо-документальний нарис з історії міста Тлумача / М. Буджак. – Тлумач : РВК “Злагода”, 2001. – 153 с.

15. Гелей С. Українська гімназія в Рогатині перед Першою світовою війною / С. Гелей, А. Прокіп // Ювілейна книга Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого. – Л. : ЗУКЦ, 2009. – 690 с.
16. Дев'яноста весна патріарха // Західний кур'єр. – 2000. – 3 березня. – С. 1.
17. Завгородня Т. Дидактична думка в Галичині (1919–1939 рр.) / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 166 с.
18. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 : ілюстрована історія. – Л. : Івано-Франківськ : Манускрипт – Львів, 2008. – 524 с.
19. Іреней Назарко. За душу молоді / Іреней Назарко // Календар місіонера. Річник XXXIII. – Жовква, 1936. – 131 с.
20. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття) / І. Курляк. – Тернопіль : Підручники & посібники, 2000. – 326 с.
21. Легкий З. Історичні передумови створення української гімназії в Рогатині / З. Легкий // Ювілейна книга Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого. – Л. : ЗУКЦ, 2009. – 690 с.
22. Луцик Д. Шістдесят років для народного здоров'я: спогади лікаря / Д. Луцик. – Л., 2003. – 155 с.
23. Макух І. На народній службі : спогади / І. Макух. – К. : Вид-во “Основні цінності”, 2001. – 570 с.
24. Савчук Б. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) / Б. Савчук, Г. Білавич. – Івано-Франківськ : Вид-во “Лілея-НВ”, 1999. – 205 с.
25. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.
26. Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) / В. Стинська. – Івано-Франківськ, 2007. – 179 с.
27. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – 143 с.
28. Encyklopedia pszczelarska / [pod red. Leon Bornus]. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Rolnicze, 1989. – 263 s.
29. Zeszyty Tlumackie. – 2001. – № 2. – 18 s.

The article reviews the history of Gymnasium of Tlumach. It investigates the main periods of gymnasium education in the context of social and political processes in Galicia. It reveals the features of gymnasium teaching and the activity of the teachers.

Key words: *Gymnasium of Tlumach, gymnasium pupil, director, teacher.*

УДК 908 (477.8)
ББК 63.3 (4 Укр) 51

Віталій Скоморовський

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

На сучасному етапі духовного відродження незалежної України невід'ємною складовою громадського руху та наукових досліджень є історичне краєзнавство, спрямоване на відродження духовності, історичної пам'яті, формування в громадян і, передусім, у молоді любові до рідного краю, національного патріотизму, поваги до людини, відповідальності за збереження історико-культурного надбання. У статті розглядається розвиток історичного краєзнавства в Наддніпрянській Україні в період завершення процесу адміністративно-територіальної уніфікації українських земель у першій половині XIX століття.

Ключові слова: *Наддніпрянська Україна, історичне краєзнавство, краєзнавчі дослідження, краєзнавчий рух.*

Історичне краєзнавство як галузь наукового пізнання і сфера практичної діяльності викликає неабияке зацікавлення в науковців. Цінність місцевих досліджень у тому, що в них простежуються певні особливості історичного процесу країни загалом. Дуже актуальним, у зв'язку із цим, є вивчення розвитку історичного краєзнавства в Наддніпрянській Україні в першій половині XIX ст., де суспільно-політичні процеси сприяли такому розвитку подій, передусім, крізь призму діяльності наукових і культурно-просвітніх організацій.

Із цієї проблематики ґрунтовними дослідженнями відзначаються П.Тронько, О.Уривалкін, В.Прокопчук, С.Куделко, С.Посохов, Л.Удод, О.Костюкова та ін.